

Angela-Anca DOBRE

DESTINUL ÎN POEZIA FUNERARĂ TOMITANĂ

THE DESTINY IN THE TOMITAN FUNERARY POETRY

Abstract: The destiny is a favorite topic in the Greek and Latin mythology, which defines it as a divine independent body, superior to all deities of the Pantheon, „dictating” the facts even to Zeus. The Greek theatre illustrates the best the relationship between destiny and the individual freedom (to see the Greek drama authors: Eschil, Sophocle, Euripide). The Romans believed as well in Destiny seeing him as a personal genius, supreme judge of everyone’s life.

The Greek colony and then the metropolis of the Left Pont, Tomis was perfectly framed into the Greek philosophical-religious system, Hellenistic, and then into the Roman one. We see how people of Tomis were „related” to the Destiny from the numerous funerary epigrams still preserved. All talk about the implacable destiny, about the existence of life after death reflecting the philosophical ideas was processed by the folk reflection of those who conceived them. The most impressive are those written for those dead too early and expressed the parents’ grief and helplessness in front of the faith.

The funerary epigrams are inestimable sources for understanding the way of thinking, the philosophical and religious ideas of the ancient Tomis inhabitants.

Keywords: destiny, Tomis, epigraphy, funerary monuments, mythology

Destinul reprezintă o temă favorită a mitologiei care abundă de o complexitate de povestiri, mai ales din perspectiva definirii destinului ca entitate divină în sine, care încadrează ordinea lumii. O a doua perspectivă se referă la raporturile între aceasta și celelalte divinități olimpiene, cu privire specială asupra raporturilor cu Zeus. În al treilea rând interpretează rolul său (al destinului) în raport cu viața omului și cu libertatea și responsabilitățile lui.

În privința definirii personalității specifice a destinului, ea evoluează în timp de la poezia epică arhaică din Grecia în care nu exista ca figură divină definită clar sau ca entitate cosmică singulară care domină lumea și o supune legilor sale de nepătruns¹. În aceste scrieri apar destinele specifice ale

---

¹ Anna Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, Iași, 2003, p. 280.

indivizilor. În *Iliada* nu apare un Destin în general, ci destine ale indivizilor numite *moirai*, semnificând soarta care este rezervată fiecăruia. Destinul individual, *Moirele*², apare ulterior în literatura și religia greacă alături de moarte, desemnată cu un termen asemănător, *moros*. *Moirele*, la romani *Parce*, erau fiicele Noptii sau ale lui Zeus, trăiau într-o peșteră din cer și se numeau Cloto, Lachesis și Atropos³.

Față de divinitățile Panteonului destinul are o poziție superioară, chiar și lui Zeus îi „dictează” faptele și comportamentul față de ceilalți zei sau față de muritorii de rând. El nu îi poate salva de la moartea care le era destinată, pe prietenii săi : Hector și Sarpedon.

Este acceptată, de către majoritatea cercetătorilor culturii și religiei antice, ideea că „destinul” este de origine indo-europeană și a pătruns în Grecia ca urmare a impactului creat de întâlnirea credințelor vechilor locuitori ai Peninsulei și insulelor grecești cu cele ale indo-europenilor⁴.

Raportul dintre destin și libertatea individuală a omului este ilustrat cel mai bine în teatrul grecesc, mai ales în tragedie, unde sentimentul voinței individuale devine atât de puternic, încât destinul e resimțit ca o forță adesea dușmană, bine definită, care de multe ori se prezintă ca un obstacol împotriva căruia eroii trebuie să lupte. Prezența unui destin ce determină viața oamenilor și condiționează succesul acțiunilor lor face ca problema liberei voințe individuale și a responsabilității personale să devină în mod dramatic evidentă. Dacă însuși Zeus, regele zeilor, este legat de o ordine eternă și imutabilă, căreia i se supune însă din proprie voință, problema raportului dintre destin și liberul arbitru se pune cu atât mai mult în cazul omului. Destinul apare ca o ordine cosmică prestabilită, căreia trebuie să i te conformezi, știind că o acțiune întreprinsă împotriva sa este posibilă, dar comportă consecințe inevitabile care sunt deja scrise și merg în direcția afirmării acestei ordini cosmice⁵.

Omul nu poate să știe și cu atât mai puțin să pună voința proprie înaintea ordinii care susține Universul. Eschil, în *Prometeu*, vorbește despre nevoie, *Ananke*, domnește în devenirea universală. El le amintește aici pe

² Moirele sunt zeițe care apar menționate împreună, în religie și în literatură, ele reprezintă destinul individual și erau invocate pentru a explica întâmplările personale tragice, a căror cauză nu putea fi aflată, dar care, pentru că avuseseră loc, erau considerate inevitabile.

³ Cele trei zeițe ale destinului sunt menționate de Hesiod în *Teogonia*, numele lor se traduc prin : „cea care toarce”, „cea care împarte” și „cea de care nu scapi”.

⁴ Franz Cumont, *Religiile orientale și păgânismul roman*, București, 2008, p. 175; Nicolae Achimescu, *Istoria și filosofia religiei la popoarele antice*, Iași, 2007, p. 279.

⁵ A. Ferrari, *op. cit.*, p. 281.

Moire și pe *Erinii* de care nici Zeus nu poate fugi⁶. Oamenii nu pot să fugă de destin; în *Antigona*, Sofocle vorbește de înfruntarea destinului și de asumarea consecințelor acestui fapt, în acest caz pedeapsa supremă, moartea⁷. Eschil, în *Cei șapte împotriva Tebei*, spune despre regele Laios că „își face singur destinul”, iar despre Eteocle că știe că „dacă ți-o dau zeii, nu poți să scapi de nenorocire”⁸.

În epoca elenistică filosofii definesc destinul ca *heimarmene*, Platon, în *Gorgias*, spune că: „e o vorbă a femeilor că nimeni nu poate scăpa de destin” și că lui îi este supus chiar și un om înțelept precum Socrate. Înțeleptul știe că destinul, fiind exterior omului, nu are mare importanță, independent de evenimentele în care este implicat, dacă urmează vocea interioară care îl inspiră, natura sa intimă, daimonul său, omul va putea găsi fericirea⁹. În lumea romană destinul se numește *fatum*, el desemnează ceea ce este sortit omului de către zei, cuvântul lor. Divinitățile specifice corespund celor grecești și se numesc *Parce*, *sibile*, *Kere* și *Tyche*. Ele personifică nu un destin general ci soarta fiecărui individ, a fiecărui stat sau a fiecărei cetăți. Ele au dobândit, în timp, conotații negative, ca și divinitățile grecești analoge, cu accent pe caracterul imprevizibil al acțiunii lor asupra vieții oamenilor. La nivelul religiei populare romane se păstrează și credința într-un singur zeu Destin, cu caracteristicile unui geniu personal, arbitru suprem al destinului fiecăruia¹⁰.

Colonia grecească Tomis nu face excepție de la regulă, în sensul că aici, în epoca elenistică și în cea romană întâlnim același sistem religios, aceleași credințe ca în patria mamă. Situația este diferită în ceea ce privește sursele de informații deoarece nu dispunem de prea multe izvoare literare, sursa cunoașterii, în cele mai multe cazuri, fiind inscripțiile. Inscripțiile funerare oglindesc cel mai adesea stări sufletești ale celor aflați în luptă cu nenorocirea, cu moartea.

Epigramele funerare cuprind elemente comune de conținut legate de vremelnicia omului, neprevăzutul sorții, jalea celor rămași în urmă etc., dar au și note distincte cum ar fi acceptarea ideii că „moartea șterge suferințele”¹¹ și „totul devine cenușă”¹² sau că viața, în forma ei spirituală,

⁶ Sofocle, *Antigona*, traducere George Fotino, București, 2002, p. 85-86; Aurelian Tache, Gheorghe Vlăduțescu, *Prometeu împotriva lui Zeus. Libera cugetare în Grecia și Roma veche*, București, 1967, p. 76-81.

⁷ *Tragicii greci. Antologie*, București, 1958, p.471-474.

⁸ *Ibidem*, p. 161-169.

⁹ A. Ferrari, *op. cit.*, p. 282.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Inscripțiile din Scythia Minor*, vol. II, București, 1987, nr. 188 și 166.

¹² *Ibidem*, nr. 311.

psihică, continuă și după moarte. Ele exprimă stări de spirit de moment ale supraviețuitorilor, din ele transpar idei filosofice prelucrate de gândirea populară a celor care le-au conceput¹³. Ele ne dau date despre cei decedați pe care îi prezintă adesea în forme idealizate, fiind definiți de pietate, frumusețe, cuminenie, prietenie, demnitate, înțelepciune. Apare frecvent epitetul *pius*, la forma lui superlativă: *parentes pientissimi, pientissimo patri* sau *filiis piisimis*¹⁴.

Cele mai mișcătoare epigrame funerare sunt scrise pentru cei morți înainte de vreme. Morțile înainte de vreme nu sunt conforme ordinii firești sau necesității raționale a lumii și de aceea sunt considerate aberante. Ele se petrec înainte ca tinerii „să fi atins vremea nuntirii”¹⁵, „înainte de a intra în rândul bărbatilor”, „încă din fragedă copilărie”, „înainte de a fi inițiată la rău” sau, printr-o exprimare plastică dintr-o inscripție tomitană, „*innocentiae pleno*”¹⁶. Durerea părinților este exprimată în puține cuvinte, fiind însoțită și de reprezentări sculpturale care exprimă sentimentele din text, cum este cazul inscripției puse de Asclepiades pentru copiii săi, însoțită de imaginea mâinilor, palmelor ridicate într-un gest de implorare, teamă sau imprecuație.¹⁷ Textul, în limba greacă, spune că Asclepiades a ridicat monumentul dedicat eroilor subpământeni ca amintire a copiilor săi: Flavia Aquilina care a trăit opt ani și Iulius Augurinus de doi ani. În ceea ce privește semnificația reliefului, el pare să se refere fie la „demonul cu ochi răi”, fie la „zeii cei răi” care au pricinuit moartea copiilor săi¹⁸.

În cazul morților premature are loc o încălcare a normelor firești, de aici conștiința nedreptății pe lângă durerea provocată de eveniment. Fatalitatea actului este pusă pe seama destinului, *Fatum* sau a *Moirelor*. O epigramă funerară de la Tomis spune că „*Nimic nu depinde de oameni; toate se învârtesc sub puterea destinului...Dar voinței mele i-a luat-o înainte hotărârea (destinului), prin acest mormânt*”¹⁹. Aici destinul este asimilat *Moirelor*, conform unei filosofii stoice larg răspândită în epoca Dominatului. Aici destinul este asimilat providenței deși sunt vizate, indirect, și *Moirele*. Ele sunt acuzate în unele epigrafe de indiferență la suferințele produse, sunt prezentate ca insensibile la durere, funeste, cu o judecată crudă sau

¹³ Adrian Rădulescu, Livia Buzoianu, *Elemente de gândire umanistă în unele epigrafe dobrogene*, Tulcea, 2000, p. 241.

¹⁴ *ISM*, II, nr. 194, 247, 260.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 328 și *ISM*, I, nr. 231.

¹⁶ *ISM*, II, nr. 384, 366, 354.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 173.

¹⁸ A. Rădulescu, L. Buzoianu, *op. cit.*, p. 242; *ISM*, II, p. 201.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 384.

uneltitoare la apariția unor nenorociri. Hotărârile lor sun implacabile,²⁰ ele stabilesc totul. Acțiunea lor, în grup sau singulară, are efect funest, inscripțiile vorbind despre judecata crudă a sorții care aduce oamenilor nenorociri.

Un alt factor responsabil de suferințele produse este, conform inscripțiilor, spiritul sau geniul rău²¹. Ideea geloziei și răzbunării divine pe oamenii prea fericiți este tratată nu numai în inscripții ci și în operele literare ale unor autori greci sau latini precum : Herodot (în *Istorie*) și Ovidiu (în *Metamorfoze*)²². Este vorba despre o combinație între credința greacă despre demonul ucigaș al copiilor și tinerilor în general și cea orientală a opoziției dintre două principii egale : al Binelui și al Răului. Morțile premature erau puse pe seama demonului cu ochi răi din superstiția elenică, a demonului cu ochi răi sau a zeilor vrăjmași din credințele orientale. Un astfel de *demon, gelos, funest, rău, plin de invidie* este prezent și în epigramele funerare din Tomis, atât în cele grecești cât și în cele romane, unele inscripții fiind datate și în perioada creștină²³.

Oamenii au inscripționat adevărate „sententiae” de tipul : „*totul devine cenușă*”²⁴, „*cei buni sunt supuși morții*”²⁵ sau „*nu pe măsura pietății este soarta muritorilor*”²⁶. Una dintre cele mai frumoase și mai cunoscute epigrame funerare din Tomis este cea pusă pentru Eros, în grecește; ea expune punctul de vedere al unui stoic care nu crede în nemurirea sufletului și care ne dă măsura gândirii sale filosofice : „...*Dar celor morți nu le mai este dor de nimic, [după cum] nu mai este iubire pentru cei ce s-au dus, ci cel mort zace ca o piatră înțepenită în mijlocul câmpului, împrăștiind carnea sa în pământul proaspăt. De aceea, rămânând acestora gloria cinstită a vieții, tu însuși ia, ducând, cu toate bunurile dragostea carnală? Din apă, din pământ și din suflare eram mai înainte. Odată mort, zac [aici], dând tuturor toate. Aceasta rămâne tuturor. Dar mai mult ce? De unde a venit s-a împrăștiat corpul slăbit*”²⁷. Prin aceste cuvinte autorul exprimă ideea materialității și perisabilității ființei umane destinată, după moarte, reîntegrării în circuitul naturii. El vede aceste lucruri ca pe un dat, o soartă, un destin căruia nu putem să ne opunem și, de aceea, nu exprimă nici un regret față de cei plecați de pe acest pământ.

²⁰ *Ibidem*, nr. 347, 469, 377, 459, 311.

²¹ *Ibidem*, nr. 339.

²² A. Rădulescu, L. Buzoianu, *op. cit.*, p. 243.

²³ *ISM*, II, nr. 174, 285, 339, 188, 173, 369.

²⁴ *Ibidem*, nr. 311.

²⁵ *Ibidem*, nr. 328.

²⁶ *Ibidem*, nr. 375.

²⁷ *Ibidem*, nr. 275.

Am abordat în acest material doar o parte a numeroaselor informații sau interpretări istorice și filosofice care se pot face pe baza inscripțiilor funerare în general și a celor tomitane în special. Ele ne oferă mult mai multe date, din diverse domenii ale vieții celor care le-au făcut. Totodată, noile descoperiri sau reinterpretarea celor existente urmează să îmbogățească paleta cunoștințelor noastre despre viața celor care au trăit cu aproape două milenii în urmă pe teritoriul Constanței actuale.

Constanța